

ANTALYA'DAKİ MADDİ KALINTILARIN
SELÇUKLU ŞEHRİNİ KAVRAMAMIZA KATKILARI

TUNCER BAYKARA

Prof. Dr. Tuncer Baykara 1940 Denizli doğumludur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Tarih Asistanı, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Anabilim Dalı Başkanı, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmıştır. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Askeri Tarih Komisyonu ve Uluslararası CIEPO İcra Komitesi üyesidir. 1998-1999 Ders yılında Kırgızistan'da, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi'nde, Tarih Bölümü Başkanı olarak görev yapmıştır.

Birçok uluslararası sempozyum düzenlemiş, 1962 yılından günümüze kadar yaklaşık 310 makale ve 28 kitap yazmıştır. Eserlerinde, şehir tarihleri, Osmanlı ve Selçuklu tarihleri, Türk kültür tarihi üzerine incelemelerde bulunur. 2007 yılında emekli olan Baykara İzmir'de yaşamaktadır.

ANTALYA'DAKİ
MADDİ KALINTILARIN
SELÇUKLU ŞEHRİNİ
KAVRAMAMIZA KATKILARI

■
TUNCER BAYKARA
■

■ Prof. Dr. Tuncer Baykara, 1 Aralık 2007, Kent-Müze-Tarih Söyleşileri.

Antalya'ya ilk kez geldiğim 1966 senesinde, üniversitenin son sınıfında, tarih bölümünü bitirmek üzereydim. Henüz Türkler'de şehircilik konusunda araştırma yapmaya bile karar vermemiştim. İlerleyen yıllarda doktora tezimi "Türk tarihinde şehir" üzerine hazırladım; Orta Asya'dan, 11. yüzyıla kadar olan dönemlerin şehirleri... Daha sonra, bu çalışmanın devamı da kabul edilebilecek, Türkiye Selçukluları şehirleriyle ilgili bazı araştırmalar yaptım. Bu vesileyle, 1960'lı yılların sonu, 1970'li yılların başlarında Antalya'ya birkaç kez daha geldim.

Antalya hakkında topladığım bilgileri, şu anda yayımlanmayan ve o zamanlar bazı tarihçilerimiz tarafından kabul edilmeyen tezimde de kullanmışım. Benim için söz konusu olan tabii ki sadece Antalya değildi. Antalya ile birlikte diğer Anadolu şehirleriydi. Bu şehirlerin bazı özelliklerini anlamak, bazı özelliklerini yorumlayabilmek için, 1920'lerde yayınlanmış, ama daha eski tarihlerde Lanckoronski tarafından hazırlandığı bilinen şehir planından faydalandım. Bu plan, beni epeyce etkilemiştir.

Bu konuda ilk olarak, 1978 yılının şubat ayında, 1. Milli Türkoloji Kongresi'nde, "Selçuklu Devri Antalyası Üzerine Bazı Düşünceler" başlıklı bir bildiri sunmuştum. Bu bildiri, 1980 yılındaki yayınlanan, 1. Türkoloji Kongresi Tebliğleri arasında yer almaktadır.

Daha sonra başka vesilelerle, yine Selçuklular Devri'nde Niksar'ı bildiri olarak sundum. Maalesef, Divriği ile ilgili araştırmalarımı bir bildiri olarak sunma fırsatım olmadı, çünkü bu çalışmayı sonuçlandıramadım. Ancak, tabii ki çalışmalarım ve araştırmalarım devam ediyor. *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya Şehri* kitabım Kültür

Bakanlığı tarafından yayınlandı. Konya Kültür Müdürlüğü kitabın ikinci baskısını yaptı. Bu yılın sonlarında, doğum yerim de olan Denizli üzerine bir kitabım yayınlanacak: *Selçuklular ve Beylikler Çağı'nda Denizli*. İşte bu sebeple, Antalya'ya dair çalışmamın üstünden uzunca bir süre geçmesine rağmen, kulağıma gelen bazı eleştiriler ve görüşler ışığında, Selçuklular'ın maddi kalıntıları esasında düşüncelerimi belirteceğim. Burada sözünü edeceğim görüşler ve ulaştığım sonuçlar, şu anda yazım aşamasında olduğum, *Selçuklu Döneminde Türk Şehri* kitabının da önemli bir kısmını teşkil edecek.

SELÇUKLU DÖNEMİNİN LİMAN ŞEHİRLERİNE EN İYİ ÖRNEKLERDEN BİRİ ANTALYA'DIR

Antalya, 1071'den kısa bir süre sonra Türk idaresine geçmiştir. Daha sonra, Bizans tarafından tekrar geri alınmış ve ikinci fetih, bundan tam 800 yıl kadar önce Mart ayı içinde gerçekleşmiştir: 5 Mart 2007.

Şehri fetheden Keyhüsrev, Mubarizeddin Ertokuş'u subaşı tayin eder. Halka, güvenlik içinde oturacaklarının garantisi verilerek, evlerine dönmeleri için çağrı yapılır. Şehir tamir edilir ve askeri açıdan güçlendirilir. Kayıtlarda, "Kilise mescid edildi, kadı, imam, hatip, müezzin kondu. Mihrab ve minber tamir edildi..." denir. Bu bilinen ilk dönemdir. Tahminime göre o dönemde, şehrin ortasında ve şehri üçe bölen duvarların varlığı söz konusu değildir.

Birkaç sene böyle devam ettikten sonra, hangi tarihte olduğu net olarak bilinmeyen, ama tahminen 1213 veya 1214 yılında, Antalya, bir vesileyle tekrar Türkler'in elinden çıkar.

Antalya'nın Türkler'in elinden alınmasıyla ilgili olarak, Karatay Medresesi'nin yanındaki duvarın üzerinde bazı yazıtlar vardır. Bu yazıtlar oldukça ayrıntılıdır. Yazıtlar, Türk Tarihi Mecmuası'nda ve Süleyman Fikri Erten'in Latin harfleriyle yayımladığı Antalya Vilayeti Tarihi'nde yayınlanmıştır. Sanırım bugünlerde, Scott Redford tarafından üzerinde yeniden çalışılan yazıtlar, Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü (AKMED) tarafından bir kitap olarak basılacaktır.

Bu kitabelerin hepsi Hicri 612 tarihlidir. Yani, 2 Mayıs 1215'ten, 20 Nisan 1216'ya kadar olan dönemi kapsar. Yazıtlarda, Antalya'nın isyan ettiği, halkın ayaklandığı ve böylece İzzeddin Keykavus tarafından tekrar ele geçirildiği yazar.

1700'lerin başlarında şehre gelen bazı Avrupalı seyyahlar ve biraz önce bir alıntı okuduğumuz Paul Lucas adlı Fransız gezgin, "Antalya halkının bir geleneği vardır: Cuma namazı vaktinde, Hıristiyanlar'ın oturduğu bölümün kapılarını yaklaşık iki saat kadar kapatırlar, çünkü, Antalya Müslümanları'nın çok kötü hatıraları vardır. Antalya'nın Hıristiyanları, yüzyıllar önce, dışarıdan kenti feth etmeye gelenlerle birleşmiş ve Cuma namazı vakti camilerin kapılarını tutarak buradaki bütün erkekleri öldürmüşler ve şehri almışlardır" der.

Buradan da anlaşılıyor ki, Gıyaseddin Keyhüsrev'in yönetimindeki ilk dönemde herhangi bir bölünme yoktur. Şehrin askeri kesimi, muhtemelen Türk yönetimine geçmesine karşın, diğer bölümlerde herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Ama bu isyan ve şehrin elden çıkması ve şehrin yeniden feth edilmesi, kuzeyde, Ladik'in fethiyle de yakından ilgilidir.

İzzeddin Keykavus, Antalya'nın bir kez daha elden çıkabileceği düşüncesiyle, Türk kesimiyle gayrimüslim kesimi arasında ayırıcı bir duvar inşa eder. 612'de inşa edilen bu duvardan başka, şehrin Rum kesiminin dışarıya açılan bütün kapıları kapatılır. Ana kapının nerede olduğu tam olarak bilinmemekte, tek giriş-çıkış yolunun Türk kesiminden geçtiği tahmin edilmektedir.

Asıl dikkat çeken bir büyük özellik ise, bugüne ulaşan sur kalıntılarında rahatça görebileceğiniz, Aspen Otel'i'nin yanında, Paşa Cami'i'nin sağ tarafındaki ikinci duvardır. Birinci duvarın yaklaşık yüz metre kadar doğusundaki bu duvarın tarihi 622'dir. Yani birinci duvarla aralarında yaklaşık 10 yıllık bir zaman aralığı vardır. Bunun yapımıyla ilgili olarak saptanmış bir siyasi veya askeri olay söz konusu değildir. Hicri 622 yılı, 13 Ocak 1225'ten, 1 Ocak 1226'ya kadar olan dönemi kapsar.

Burada ilginç olan iki konu vardır. Birincisi, Türkiye Selçukluları döneminde şehirlerde, Müslüman mahalleleri ile Hıristiyan mahal-

lelerini böyle bir duvarla ayırmanın yaygın olup olmadığıdır. İkinci ilgi çekici konu ise, Antalya'da hiç bir siyasi olay ya da gerginlik söz konusu olmazken, neden yüz metre kadar doğuya ve Hıristiyan toplumunun aleyhine ikinci bir duvar inşa edilerek Türk kesimi iletilmiştir.

■ *Türkiye Selçuklu şehirlerinde, cemaatlere ayrılmış mahalleler açık seçik bellidir.*

Süleyman Fikri Erten'in ve Lanckoronsky'nin eserlerindeki planlarda, Antalya için görüleceği gibi, Türkiye'deki Selçuklu şehirlerinde, cemaatlere ayrılmış mahalleler açık seçik bellidir. Acaba bu yaygın mıdır diye araştırmak gerekir.

SELÇUKLU ŞEHİRLERİNE GENEL BAKIŞ

Güzel bir tesadüfle, Selçuklu döneminde, Antalya ile aynı idari birimde yer alan Uluborlu'da, şehrin Bizans'tan sonra devam eden geleneksel coğrafyası terk edilmiş ve şehir aşağıya taşınmıştır. Bu sayede tahrip olmaktan kurtulan eski şehrin bazı özellikleri hala ayakta. Tepenin üzerinde yer alan eski şehirde, bir ana giriş kapısı ve yerleşimi boydan boya ikiye bölen bir de duvar vardır. Bu duvarın yapısı, daha yakın bir devirde inşa edildiği açık olan, şehrin dış surlarının yapısından farklıdır. Orada da, teorik olarak aynı durum görülür. Yani, Hıristiyanlar'ın oturduğu kesimden dışarı çıkmak için, tamamıyla Türk denetimindeki ana kapıdan geçmek gerekir. Bu durum, yüzyıllar boyunca sürmüştür. Hatta, Rumlar'ın oturduğu bölümde, sonradan açıldığı belli olan bir kapı da vardır.

Türkler Uluborlu'yu ele geçirdikten sonra, şehrin ana giriş kısmını kendi denetimlerine almış, Rumlar'ı araya çektikleri bir duvarın arkasında tutmuşlardır. Bu fiziki kalıntı bizzat gözlenmiş bir gerçektir.

İkinci güzel örnek ise Niksar'dadır. Niksar şehrinin içinde, Hıristiyanlar'ın oturduğu bölüm olduğu kilise kalıntısından belli olan, etrafı tamamen surlarla çevrili bir yer ile, o surların dışında

Türkler'in yaşadığı bölüm vardır. Hatta Hıristiyanlar'ın olduğu bölümün girişi biraz yüksekçedir. Böylece, girişe adeta merdivenle çıkarılır. Eğer bu merdiveni yukarı çekerseniz, Türkler'den hiç kimse şehrin bu bölümüne giremez. Alanya/Alaiye'de de, Hıristiyanlar'ın oturduğu kesim duvarlarla ayrılmıştır ve giriş çıkışlar tamamen Türkler'in denetimine alınmıştır.

Necdet Sakaoğlu'nun kitabı *Mengücek Oğulları*'ndaki Divriği planı dikkatle incelendiğinde, Divriği'de, Antalya Kaleiçi'ne benzer bir durum olduğunu görürüz. Bu görüntü, 13. yüzyıl Selçuklu şehirlerinde aşağı yukarı böyledir. En net ve açık örnek ise Antalya'dadır.

İbn Batuta'da, aynı durumu yansıtan bir başka kayıtle karşılaşırız. İbn Batuta, Antalya halkının, duvarlarla çevrilmiş kendi mahallelerinde oturduğunu söyler, "Yahudiler de kendi mahallelerinde oturmaktadır" der. Ancak burada bazı soru işaretleri vardır. Çünkü bu durum, sadece 13. yüzyılda görülmez, sonraki yüzyıllarda da bazı gelişmeler olur.

Sonraki yüzyıllardaki gelişmelerin şehrin topografyasına etkisiyle ilgili, hala çözülmemiş bazı problemler olduğunu düşünmekteyim. Mesela, Hıdırlık Kulesi tarafı askeri öneme sahiptir. Buradaki askeri Müslüman varlığın, yani Türk garnizonunun sınırlarının nereye kadar gittiği bilinmez. Sınırların, bugün Kesik Minare denilen, Cumanın Cami'ye kadar gidip gitmediği önemlidir.

Antalya'nın tüm askeri garnizonunun bulunduğu yer nerededir? Bu konuya günümüzde bazı yorumlarla açıklık getirilmiş olsa da hala kesin olarak yeri bilinmemektedir.

KAYDIRILAN SURLARIN NEDENİ

İkinci olarak da, 1207 sonrasında, 1216 sonrasında ve 1222'de Alaaddin Keykubat zamanında, surlar daha doğuya alınmıştır. Geçmiş yıllarda bu durumu yorumlayanlar, durumu hep tek açıdan değerlendirerek, surların doğuya alınışını nüfus artışına bağlamışlardır. Yaygın olan düşünce budur.

Şehri, Gıyaseddin Keyhüsrev 1207'de, İzzeddin Keykavus 1216 başlarında almıştır. Şehir alındığında, Antalya garnizonuna, yani

kalenin savunulacağı en uygun yere, yüz kadar Türk askeri, aileleriyle birlikte yerleştirilmiştir. Ya da, esas nüfus artışı zamana bağlı olarak gelişmiştir.

Türk ailelerinin genellikle dört çocuğu olur; ikisi erkek, ikisi kız. Erkeklerden birisi babasının yerine kale muhafızı olarak kalır, ama öbür erkek çocuk Kaleiçi'nde boş bir yer varsa oraya, eğer Kaleiçi'nde boş yer yoksa surların dışına evini kurar. Böylece, bir nesil veya iki nesil sonra şehir değişir, genişler. Bunun örneklerini Uluborlu'da, Niksar'da ya da benzeri şehirlerde görmek mümkündür.

Ama Antalya'da sadece böyle olduğunu düşünmüyorum. Antalya'da, 612/1216'dan, 622/1225'e kadar, on senede yaşanan değişim, yani şehrin Alaeddin Keykubat tarafından yüz metre kadar batıya kaydırılması, herhalde şehre yeni gelen Türkler'in yerleşebilmesi içindir. Bunun başka bir açıklaması yoktur.

Şunu sorabilirsiniz; halkın geriye kalanı buradan zorla mı çıkarılmıştır yoksa kendiliklerinden mi gitmiştir? Tahminime göre kendiliklerinden gitmişlerdir. Nasıl Balkanlar'da yaşayan bazı Türkler, "Biz Hıristiyan hakimiyetinde kalmaktansa Müslümanlar'ın yaşadıkları yerde olmayı tercih ederiz" diyerek göçtülerse, Antalya'da yaşayan Hıristiyanlar'ın sofu olanları da "Biz bu kâfir Müslümanlar'ın elinde kalmayız" diyerek adalara, Rodos'a falan çekip gitmiş ve onlardan boşalan yerlere, on sene içinde yeni Türkler yerleştirilmiş olabilir.

622'de inşa edilen surların üzerinde, yapımlarıyla ilgili yazıtlar vardır. O devrin özelliklerine uygun bir şekilde, suru yaptırnanlardan söz edilir. Zaten, Alaeddin Keykubat'ın şehir inşa etme becerisi çok güçlüdür. Konya'nın surlarının yenilenmesi, Kayseri surlarının güçlendirilerek yenilenmesi ve genişletilmesi, Sivas surlarının yenilenecek genişletilmesi hep Aleaddin Keykubat dönemindedir. Hatta bazı kaynaklar, biraz efsanevi olarak "Aleaddin Keykubat 17 şehir yaptı" der. Muhtemelen, bu 17 şehirden biri de Antalya'dır.

KENTTEKİ MADDİ KALINTILAR

Kentte, bugün en çok hatırası bulunan surlar, Selçuklu dönemindeki Türk inşa geleneklerine uygun olarak yapılmıştır. Selçuklu

Türk inşa geleneklerine göre surun üzerindeki burç sayıları önem taşımaktadır. Takriben 20 burç olmalıdır. Bu 20 burcun 4'ü Alaeddin Keykubat'ın has hazinesiyle yaptırılmıştır. Geriye kalan 16 burç, ülkedeki onaltı subaşı, yani 16 yöneticisine taksim edilmiştir. Bu surlardan birinin kitabesinde, surun, Ladik yöresi Beyi Sungur Bey tarafından yaptırıldığı anlatılır.

Antalya şehrinin kalabalık olduğuna dair en çarpıcı görüntülerden biri Süleyman Fikri Erten'in kitabında yer alan haritadır. Mevlana Celaleddin'in bir ifadesi nedeniyle, bu haritadaki fiziki ve fiili durumu karşılaştırmıştım. Mevlana Celaleddin, mektuplarının birisinde "Antalya yöresine gitme, orada Frenkler çok Müslümanlar azdır" der. Bu haritadan da izlenebildiği gibi, şehrin fiziki alanlarının bir ölçümü yapılacak olursa, söylenenlerin kısmen doğru olduğu anlaşılacaktır.

Antalya'da, 1230 veya 1250 yıllarında, Müslümanlar'ın oturduğu kesimle Hıristiyanlar'ın oturduğu kesim arasında çok büyük bir fiziki alan ayrımı söz konusu değildir. Nüfus, yaklaşık olarak birbirinin aynısı gibidir. Ama biraz önce de söylediğim gibi bu çözemediğim bir problemdir. Çünkü, Kalekapısı'nın dışında, şimdiki Muratpaşa Cami'nin olduğu yere doğru, ana girişi kapısının dışındaki alanlarda, sadece Türkler ve Müslümanlar yaşamıştır. Burada izlenen durumu, şehirlerdeki fiziki kalıntıların izlerinin etkili olması gerektiğine inanarak, bir bakış açısı ya da kaynak olabilmesi amacıyla, yazılı belgelerde "Antalya örneği" olarak vermişimdir.

Bir başka çarpıcı örneğimiz ise Karatay Medresesi'dir. Sanırım hepimiz bu yapıyı bilirsiniz. İzzeddin Keykavus'un, 612'de yaptırdığı, kalenin surlarına doğrudan dayanan bu binanın üzerindeki dandanlar bugün bile rahatça görülebilir. Karatay Medresesi'ni inceleyen uzmanlar, yapının olağan medrese planından epece farklı olduğunu saptamışlardır. Yapının yerinde daha eski bir binanın varlığından söz edilmektedir. Uzmanlara göre, Karatay burada var olan bir başka yapıdan istifade etmiştir. Abdullah Kuran'da bu durum açıktır. Karatay Medresesi de, yine benim için güzel ve beklenen bir örnektir.

■ *Burçlar duruş biçimleriyle, ne tarafın dost, ne tarafın düşman olduğunu gösterirler.*

Gelişmelerin şöyle olduğu tahmin edilebilir: 622'de sur yapıldıktan, yani şehrin içinde yaşayan Müslümanlar'ı, Rumlar'ın isyanına karşı koruyan bu duvar yüz metre doğuya gittikten sonra, buradaki eski (612 surundaki) askeri tesisler etkisiz kalmıştır. Karatay da, bu işlevsiz yapıyı esas olarak kullanır ve bazı eklemelerle kendi medresesini inşa eder. Eğer Karatay Medresesi'ne giderseniz, yapının içinden, duvar kalıntısını ve duvarla ilişkisini açıkça görebilirsiniz.

Kaleiçi'nde ise, Karatay Medresesi'ndekine çok benzer bir durum daha vardır. Aspen Otel'in hemen yanındaki Ahi Yusuf Cami'ni inceleyen sanat tarihçiler, bu yapının normal bir cami ya da mescid olmadığını iddia ederler. Yapının hemen yanından Alaeddin Keykubat'ın surları geçmektedir; yani ikinci sur. Muhtemelen, buradaki tesisler de işlevsiz kalmış ve yapı cami olarak düzenlenmiştir. Yani cami boş bir araziye yapılmamıştır. Bu tür saptamalarım bazı meslektaşlarım tarafından pek de hoş karşılanmamaktadır. Bunu yadırgamıyorum, çünkü hepimiz istiyoruz ki, tıpkı 20. yüzyılda olduğu gibi, Müslümanlar ve Hıristiyanlar kardeş kardeş uzun yüzyıllar birlikte yaşamış olsunlar, ama maalesef bu doğru değildir.

Gözümüzün önündeki bu maddi kalıntıların başka yorumu yoktur. 1978 yılında bir bildiri için hazırlanırken, burçların yönü dikkatimi çekmişti. Burçlar, duruş biçimleriyle, ne taraf dost, ne taraf düşman gösterirler. Burada burçlar, duvarın batı kesimindedir. Burçları batı kesiminde olan duvarlar doğu kesimine, yani Hıristiyan kesimine dönük inşa edilmiştir. Bu, uzun yıllar devam etmiş bir gelenektir.

ÇÖZÜLEMİYEN GELİŞMELER

Ahmedek denilen askeri garnizonun muhtemelen şehrin güneydoğu yakasında olması gerekmektedir. Hıdırlık tarafında bir büyük askeri garnizon olduğu bilinmektedir. Hıdırlık tarafındaki garnizo-

nun Türk askeri varlığının zaman içinde genişlemesiyle kuzeye doğru yayıldığı ve Şehzade Korkud zamanında, bugünkü Kesik Minare (Cumanın Cami) denilen eski kilisenin camiye çevrildiği açıkça anlaşılmaktadır.

İlgimi çeken ve henüz cevaplayamadığım ikinci husus ise, Selçuklu ve Tekeli Beyliği tebaası olan Hıristiyan halkın, şehrin diğer yörelerinde de mülkleri olmasıdır. Bu mülklerle ilgili giriş çıkışları nasıl hallettikleri benim için araştırılması gereken bir konudur.

18. yüzyıl başlarındaki uygulamalardan anlaşıldığı kadarıyla Hıristiyanlar, Cuma günleri, Cuma namazı vaktinde ve bir de akşamları akşam namazı vakti olmak üzere iki kere, tamamen Türk denetiminde ve Türklerin kale kapılarını kullanarak iş yapabilmekteydiler. Böylece, Selçuklu şehirlerindeki yerli Hıristiyan halk, teorik olarak, konuştuıkları ana dili unutmuş ve Türkçe konuşmaya başlamıştır.

Tıpkı Antalya'da olduğu gibi diğer şehirlerde de, anadili Türkçe olmayan halkların, zaman içinde Türkçe konuşmalarının nedenini bu denetimlere ya da ekonomik menfaatlere bağlıyorum. Bir Rum çocuğu kapıdan izin almak için Türkçe konuşmak zorundadır. Bu zorunluluk nedeniyle Türkçe -kesinlikle kısa bir sürede değil- yüzyıllar boyunca, yerli halkın gündelik konuşma dili olmuştur. Antalya gibi, Niksar, Uluborlu benzeri pek çok kale-şehirde bu durum söz konusudur.

Geç devirlere ait olmakla beraber, Antalya'daki Hıristiyan veya Rum Mahallesi'nin devam ettiği ve Hıristiyanlar'ın, Müslüman Mahallesi'nden herhangi bir şekilde mülk alamayacaklarına dair ve özellikle kendi mahalleleri dışında, kale surları dışında olamayacaklarına dair bir geleneğin, 1826 ve özellikle Tanzimat'tan sonra yara aldığı ve 1856'dan sonra ise kesinlikle kalktığını söyleyebiliriz.

Elime geçen 1848 tarihli bir belge, Antalya Kaleiçi'ndeki Hıristiyan halkın 19. yüzyılın ilk yarısına kadar kendi özellikleriyle yaşadıklarının bir göstergesidir. Belge, Antalya halkından bazı kişilerin, İstanbul'a, padişaha sundukları bir arzuhaldir. Bu arzuholden anlaşıldığına göre, Makbule Mahallesi artık bir Müslüman mahalle-

si olmuştur. “Medine-i Antalya’da ehli islam mahallati aralıklarında... reayanın iskanı yani gayri müslim reayanın oturması münafai-ı rıza-yı padişahidir...” Belge böyle devam eder.

Türkçe özetlemek istersek, “İslam mahallelerinden Hıristiyan reayaya mülk satılmaması hususu tembih edilmiştir. Bazı reaya Müslümanlar’ın evlerini onları borçlu kılarak almışlardır. Biz (şikayetçe Müslümanlar) bunu Kadı’ya da söyledik, ama o şikayetimizin gereğini yerine getirmemiştir... Sizin yüksek merhametinizden rica ediyoruz ki, bu durumu düzelterek bir ferman yollayın...”

Bu durum yaklaşık sekiz sene sonra, 1856’da değişecektir. Çünkü Osmanlı yönetimi, Hıristiyanlar’a, Müslüman mahallelerinden mülk satılmasına izin verecektir. Böylece, pek çok Anadolu şehrinde, şehirlerin Hıristiyan semtleri, Müslüman mahalleleri aleyhine gelişecektir. Antalya’da bunun sonuçlarının nasıl geliştiğini bilemiyorum, ama 1848’de Antalya mahallelerinde, mevcut durumun titizlikle korunmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir.

ANTALYA’NIN SELÇUKLU DÖNEMİ GÖRÜNÜMÜNÜN IŞIK TUTTUĞU SORUNLAR

Antalya benzeri şehirler, deniz kenarında olsun olmasın sorunlu yerlerdir. Mahalleler arasında kesin ayırım vardır. Geçmiş yüzyıllarda, gayrimüslimlerle Müslümanlar arasındaki ayırım olmasa dahi, mahallelerin korunması ve güvenliği esastır. Bu nedenle, Antalya şehrindeki iki halkın mahalleleri arasında güvenlik, yüksek kale duvarlarıyla sağlanmıştır. Bu uygulama sadece Antalya’ya özgü olmamasına karşın, bugün maddi kalıntıları sadece Antalya’da görülebilmektedir.

- *Ön Asya şehirlerinde, mahalleler arasında geçişlerin kapılar aracılığıyla yapıldığı ve bu kapıların, akşam namazı vaktinden sabaha kadar kapatıldığına dair pek çok kayıt vardır.*

Selçuklu dönemi şehirlerinde yaşayan Hıristiyanlar, sanıldığı gibi ezici bir üstünlüğe sahip değildir. Şehir alanlarının sahalara dikkat edersek bu durum rahatça görülecektir. Burada, “Hıristiyanlar apartman gibi büyük yapılarda, Müslümanlar tek katlı evlerde oturuyordu, bu nedenle nüfus dengesini haritalardan izleyemeyiz” diyebilirsiniz.

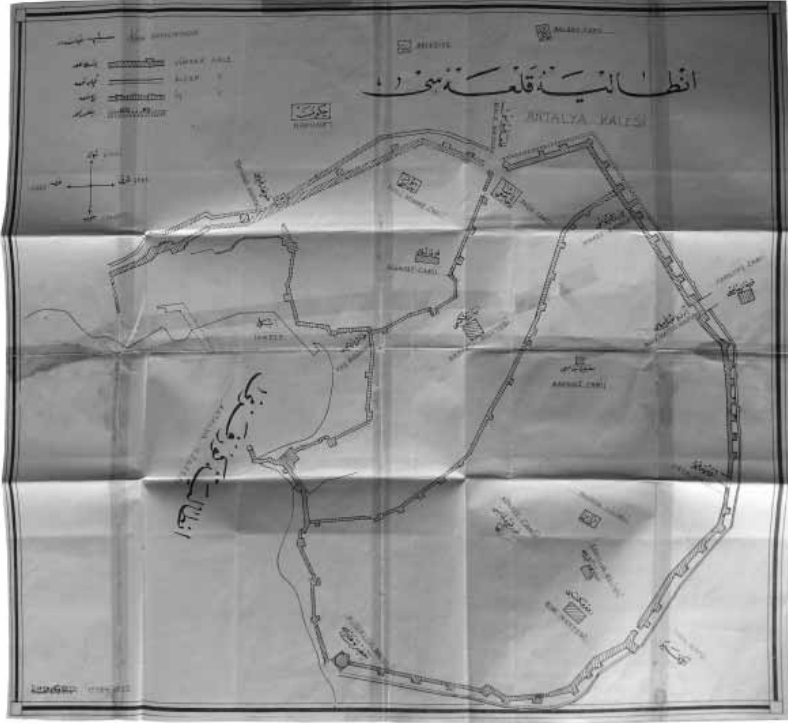
Antalya’da, kale surlarının dışında, herhangi bir Hıristiyan mahallesinin varlığı söz konusu değildir. Olsa olsa, biraz önce belirtildiği gibi, Aleaddin Keykubat devrinde, veya ağabeyi İzzeddin Keykavus devrinde Antalya’ya yerleştirilen, Türk kale erlerinin çocukları zaman içinde kale surları dışına yerleşmiş olabilirler.

Buna bağlı olarak da, gayrimüslim/Müslüman ayrımı olmaksızın, özellikle Ön Asya şehirlerinde, mahalleler arasında geçişin buralarda bulunan kapılar aracılığıyla yapıldığına, bu kapıların akşam namazı vaktinde kapatıldığına, dolayısıyla, mahallenin akşam namazından sabaha kadar kapalı bir birim halinde tutulduğuna dair pek çok küçük kayıt ve bilgi vardır. Aynı şekilde, kale esaslı, çevresi surla çevrili bütün Anadolu şehirlerinde de, 1856 sonrasına kadar, belki 1880’lere kadar, kale kapıları akşam namazı vaktinde kapatılırdı. Dolayısıyla, akşam namazından sonra şehre girmek isteyenler dışarıda kalırlardı. Bunu çözebilmek için de, kale kapısı dışında bazı bazı sosyal tesisler inşa edilmişti. Antalya’da “imaret” her ne kadar sur içindeyse de, şehir kapısının dışında da benzeri bazı sosyal tesislerin olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü, akşam namazından sonra şehre gelenler, surların içine giremeyeceklerinden bu sosyal tesislerde konaklayacaklardır.

Özellikle surlu şehirlerde dikkatimi çeken, ama Antalya’da maa-lesef görmediğim şey ise “dar’üş-şifa” yani hastanedir. Hastane yapıları, tanıdığım hemen hemen bütün Anadolu şehirlerinde, şehir surları dışında inşa edilmiştir. Büyük şehirlerde surların içinde de bir tane daha vardır, ama çoğunlukla şehrin dışındadır. Oysa Antalya Dar’üş-şifası’yla ilgili hiç bir kayıt bulunamamıştır. Selçuklular döneminde, şehirdeki sağlık işlerinin nasıl işlediğine dair epeyi kayıt

bulunmaktadır. Diğer şehirleri örnek alacak olursak, yapının, şehrin ana giriş kapısının hemen dışında olması gerekir.

Selçuklu Antalya'sı ile ilgili söyleyebileceklerim şimdilik bu kadar. Bu bilginin kaynakları yazılı belgeler değil, özellikle maddi kalıntılardır. Bir tek İbn-i Battuta'da bazı yazılı bilgiler bulunmaktadır.

■ Süleyman Fikri Erten'in Antalya Livası Tarihi kitabında yer alan, Antalya surları.

DİNLEYİCİ KATKILARI

HÜSEYİN ÇİMRİN: Sur dışında Hıristiyan mahallesi yoktur dediniz ama, Değirmenönü Caddesi denilen bölgeyi Rumlar'ın mübadele sırasında terk ettiği bilinmektedir. Bu mahallede un fabrikaları bulunmaktadır. Türkler'de değirmenle uğraşmak yasak olduğu için, bu işleri Hıristiyanlar yapmıştır. Hatta buraya Selanik'ten gelenler yerleştirilmiştir. Bu sur dışındaki mahallenin 16. veya 17. yüzyılda oluştuğu sanılmaktadır. Bir de Türk mahallesi dediğimiz Muratpaşa Cami civarındaki Balbey var. Bu mahalleler çoğunlukla göçlerle oluşmuş, Mora, Kıbrıs ve Rodos'tan gelen göçmenler yerleştirilmiştir.

TUNCER BAYKARA: Şehirleri incelerken, her dönemin kendine mahsus özelliklerinden de söz etmek gerekir elbette. Hüseyin Bey'in de belirttiği gibi, yakın zaman hatıraları, 1858 sonrası yeni oluşuma göre ortaya çıktığı için, benim anlattığım bilgilere ters gibi gelebilir. Bu durumu yadırgamamak gerekir, çünkü 1856'dan sonraki dönemde, eski katı kurallar kalkmış, muhtemelen Yenikapı açılmıştır. Böylece şehrin yeni Rum semtleri oluşmuş olabilir.

HÜSEYİN ÇİMRİN: Yenikapı denince aklıma Haşim İşcan Mahallesi geldi. Burası, Kent Belleği Merkezi'nin de bulunduğu büyük bir mahalledir. Yine mübadeleden sonra gelen Türkler'in yerleştirildiği, öncesinde sadece Rumlar'ın oturduğu bir mahalledir. Sanırım sizin de söylediğiniz gibi, Yeni Kapı, 17. yüzyıldan sonraki dönemde açılmıştır. Kent, yeni gelen göçlerle kalabalıklaşarak sur dışına taşmıştır.

Yaptığımız sözlü tarih çalışmalarında, Yivli Minare çevresini Türk Mahallesi olarak öğrendik. Arada bir tampon bölge varmış ve büyük bir bölümde, Üç Kapılar'dan, hatta biraz daha ileri giderek, İmanet Kapısı'ndan başlayıp, ta Hıdırlık Kulesi'nin kuzeyine kadar uzanan büyük bir alan Rum bölgesiymiş. Buradan giden Rumlar'ın yazdığı anı kitaplarından, kentteki Hıristiyanlar'ın yaşamına ait bil-

gilere ulaşmak mümkündür. Yani Türkler ya da Müslümanlar, Kaleiçi'nde oldukça küçük bir bölgede yaşamışlardır. Cumanın Cami de denilen Kesik Minare'nin cami olmasının en önemli nedeni, bölgede daha büyük bir cami olmamasıdır. Bir bölümden aşağısı Rum Mahallesi'dir. Eski Antalyalılar iyi bilir, eski Atatürk Okulu'nun bulunduğu bölge tampon bölgedir. Arada geçişler vardır.

BURHAN VARKIVANÇ: Hadrian Kapısı dışında, doğuya ve güneye yönelik sur duvarlarındaki açıklıklar, günümüzdeki arkeolojik kalıntılar ışığında incelendiğinde pek tahlil edilebilecek açıklıklar değildir. Ancak, Hadrian Kapısı'nın fotoğraf ve çizimlerine göz attığımızda, kapının her zaman faal olduğunu görürüz. Yan geçenekler kısmen kapatılmış olsa da, orta geçenekler düzenli olarak kullanılmıştır. Kentin doğuya açılan ana kapısı budur. Muhtemelen Selçuklu döneminde de böyle olmuş olmalıdır. Çünkü, arkeolojik olarak daha sonra yapılan kazıları da incelediğimizde, orta geçeneğin hiç bir zaman kapatılmadığı anlaşılır. Gerçi o kapıdaki kontrolü kimin sağladığını bilemiyorum ama, bu durumda, Hıristiyanlar'ın kentten çıkmak için bir Türk büyüğüne danışması, ya da Türk Mahallesi'nden geçmesine gerek kalmaz.

İkinci duvar olarak isimlendirdiğiniz dış sur duvarının ise, bir bölünme duvarından çok, bir savunma duvarı olarak yapılmış olma olasılığı yüksektir. Çünkü buradaki sur duvarları dış duvara göre daha incedir. Dış duvar oldukça güçlüdür, sadece iki cemaati birbirinden ayırmak için böylesine güçlü bir duvar inşa edilmiş olabilir mi?

TUNCER BAYKARA: Hadrianus Kapısı ile ilgili olarak siz her ne kadar farklı bir sonuca ulaştıysanız da, Hıristiyanlar'ın, Türkler'in kontrolü dışında şehre giriş çıkışları kesinlikle söz konusu değildir. Buradaki surlar üzerinde, Türk devrinden kalan bazı burçlar bulunmaktadır. Muhtemelen askeri bir garnizon vardır. Yine tahminlere dayanarak, o kapının uzun yüzyıllar tamamen kapatılmış olduğunu söyleyebilirim. Açılışının 1856'dan sonra yapılmış olma ihtimali

kuvvetlidir. Surun sadece iki toplumu birbirinden ayırmak için değil, askeri amaçlarla yapılmış olma ihtimali de tabii ki vardır.

ORHAN SİLİER: 1330'lerden 1800'lere kadar devam eden beş yüz yıl boyunca, kentin tanımı önemli oranda değişmiştir. Süreklilikler olmasına karşın, 1300'lerdeki güvenlik sorununun, 1400'lerde, ya da 1700'lerde aynı boyutta devam etmesi inandırıcılıktan uzaktır. İnsanlar, önemli bir Alman şairin söylediği gibi, ara sıra savaşır ama çok sık da iş yaparlar. Birbirleriyle görüşürler, ticaret yaparlar... Dolayısıyla, bu 500 yıl boyunca, kentin tüm topografyasını, tüm yaşam biçimini belirleyen ana unsurun bu acı hatıralar olması gerçekten uzak görünmektedir. Bu durumda, kentin değişen işlevlerinin ve Osmanlı İmparatorluğu liman kentlerinden birinin güvenlik sorunlarının, farklı dönemlerdeki çözümlerinin neler olduğunu düşünmek gerekir. Böyle düşünmeye başladığımızda, 1300'lerdeki çözümlerle 1850'lerdeki çözümlerin farklı olduğu görülecektir.

İkinci konu ise, dinsel bölümlenme ile sosyal bölümlenmedir. Türklerin de yoğunlukla yaşadığını söylediğimiz ve geçişin izne bağlı olduğu ileri sürülen bölümünde liman vardır. Diğer kesimde de falezler. Böylece, şehrin epey dışına gitmedikçe denizle ulaşımın epeyce zor olur. Oysa, her zaman söylendiği gibi, bu liman şehri, adalarla, İskenderiye ve İstanbul'la ticaretin yürütüldüğü yerdir. Bu gerçekten yola çıkıldığı zaman, coğrafi ve fiziki bölünme ile ekonomik ve sosyal bölünmenin nasıl iç içe geçtiği ve bu mekanizmanın nasıl işlediği sorusu akla gelir.

Biraz önce söz edilen, ev büyüklükleri ve benzer verilerden yola çıkarak nüfusu kaba hesaplayabilmek konusuna gelince, Kaleiçi'nin nüfusu, evlerin tamamının dolu olması durumunda bile kolayca tahmin edilebilir rakamlardır. Oysa, kentin 16. ve 17. yüzyıl sonrasına ait nüfus tahminlerinde, oldukça büyük rakamlar verilmiştir. Yani sur dışında yaşayan bir kalabalık olduğu öngörülmelidir.

Belirtmek istediğim son nokta ise, kentin arkeolojisine dair yeni çalışmalar sürerken, bazı surların köklerinin çok daha eskilere,

Bizans, hatta Roma dönemine uzanan surların devamı olup olmadığı, ya da o surlar temelinde, Selçuklular'ın yeni güvenlik duvarları yaratıp yaratmadığı sorusu da yine gündem dışında kalmalıdır.

Bugünkü söyleşimiz, varsayımlar üzerine daha ciddi bir sonuca ulaşabilmek için ne türden araştırma programları düşünmemiz gerektiği konusunda yol gösterici olmuştur. Yani, hangi tür bilgileri kent arkeolojisi olarak, yazıt çalışması olarak, çeşitli sicil kayıtları olarak çalışırsak, bu tartıştığımız konulardan daha büyük aydınlıklar çıkarmayı başarabileceğimizi düşünmemiz gerekir.